

Kaisa Häkkinen

Turun yliopisto

Matthias Alexander Castrén suomen kielen tutkijana

Suomesta ja sen sukukielistä tuli akateemisesti tunnustettu tieteenala Suomessa vuonna 1850, kun Helsingin Keisarilliseen Aleksanterin Yliopistoon perustettiin suomen kielen ja kirjallisuuden professuuri. Suomea oli kyllä opetettu yliopistossa lehtorivoimin siitä alkaen kun yliopisto oli Turun palon (1827) jälkeen siirretty Helsinkiin, mutta opetuksen tavoitteet oli määritelty pikemmin käytännöllisiksi kuin tieteellisiksi: kohderyhmänä olivat papit, tuomarit ja virkamiehet, joiden oli hyvä osata jonkin verran suomea lähtiessään työskentelemään suomenkielisille seuduille. Suomen kieltä koskevaa tutkimusta oli vaihtelevalla menestyksellä tehty jo Turun Akatemian ajoista lähtien, mutta se oli tapahtunut joko muiden tieteenalojen puitteissa tai vapaana tutkimustyönä.

Suomen kielen asema suomalaisessa yhteiskunnassa oli 1800-luvun alussa heikko. Suomea käytettiin kirkon jumalanpalveluskielenä ja jossain määrin epävirallisena hallinto- ja virkakielenä, mutta koulutusjärjestelmässä sillä ei ollut mitään sijaa. Tieteen, taiteen ja korkeakulttuurin piirissä suomen kielen käyttäminen oli mahdotonta, koska tarkoitukseen sopivaa sanastoa ei vielä ollut olemassa. Suuri osa maan säätyläisistä ei edes osannut suomea. Suomen kielen aseman kohentamisesta alettiin periaatteen tasolla keskustella – ruotsiksi, tietysti – heti autonomian alussa, mutta kesti vuosisadan loppupuolelle asti, ennen kuin suomen kielestä tuli virallinen kieli ruotsin rinnalle.

Matthias Alexander Castrén oli jo lapsuudessaan oppinut käyttämään sekä suomea että ruotsia. Hänen synnyinkotinsa oli täysin suomenkielisellä seudulla Tervolassa, joka nykyään lasketaan kuuluvaksi Peräpohjan murrealueeseen, mutta säätyläisperheessä ruotsin kielen käyttö kuului asiaan. Pohjanmaan pappisuissa, joihin sekä Tervolan kappalainen Christian Castrén että hänen puolisonsa Susanna Sofia Fellman kuuluivat, oli perinteisesti käytetty kotikielenä myös suomea (Estlander 1928, 11), mutta ruotsin osaaminen oli välttämätöntä sekä koulutuksen hankkimisen, virallisten asioiden hoitamisen että sivistyneissä piireissä seurustelun kannalta. Puheessa, jonka Matthias Alexander Castrénin läheinen työtoveri Elias Lönnrot piti erotessaan professorinvirasta, Castrénin omaksi kieleksi mainittiin yksiselitteisesti ruotsi (Lönnrot 1862).

Christian Castrénin kuoltua äiti poikineen muutti Ouluun. Kaupungissa toimi yliopistoon johtava triviaalikoulu, jossa aiemmin kotiopetusta saanut Matthias Alexander aloitti opintiansä vuonna 1826. Autonomian alussa viritel-

lyistä uudistushankkeista huolimatta keskiajan koulutusihanteisiin perustunut triviaalikoulujärjestelmä säilyi Suomessa 1840-luvun alkuun asti. Oppiaineista tärkein oli latina, ja opetuskielenä käytettiin ruotsia. Oulussa suhtauduttiin kuitenkin suomen kielen käyttämiseen poikkeuksellisen myönteisesti, ja koulupoi-
kien yhteisenä puhekielenä oli suomi. Monet sivistysperheiden vesat, esimerkiksi J. V. Snellman ja Z. Topelius, lähettiin Oulun ”skouluun” osittain juuri siksi, että he varsinaisten opiskeltavien aineiden lisäksi oppisivat käytännön suomea (Asunmaa – Vilpa 2009: 38).

Vanhan ajan latinakoulussa kieliopin opiskelu oli keskeisessä asemassa, ja myös tiedepiireissä kieliopin laatimista pidettiin kielen kuvaamisen ensisijaisena keinona (kielioppiperinteestä esim. Vihonen 1978, 3–4). Kielioppien ja sanakirjojen lisäksi muunlaisia vieraiden kielten oppikirjoja ei juuri ollutkaan. Kääntäen tämä merkitsi sitä, että kielioppeja kirjoitettiin eniten niistä kielistä, joita oli tarpeen opiskella.

1800-luvun alun kouluopetus ei tarjonnut oppilaille minkäänlaista mallia suomen kielen opiskeluun, tutkimisesta puhumattakaan. Suomen kielioppeja oli kyllä julkaistu painettuina vuodesta 1649 alkaen, mutta ne ymmärrettiin apuvälineiksi, joita käyttivät muiden kielten puhujat opiskellessaan suomea. Äidin-
kieliselle puhujalle kielioppi oli tarpeeton, hänhän osasi jo käyttää suomea puhekielenään. Muuhun ei tarvinnut varautua. Kouluissa suomen kielioppia ei luettu, koska suomi ei kuulunut opiskeltaviin aineisiin.

Kaikki Ruotsin aikana ilmestyneet suomen kieliopit oli laadittu latinaksi. Muunkielisistä kielioppeista ensimmäisiä olivat Johann Strahlmannin saksankielinen kielioppi vuodelta 1816 ja Jacob Judénin ruotsinkielinen kielioppivalikoima vuodelta 1818. Elias Lönnrot oli ensimmäinen, joka kuvasi suomea suomeksi aikakausjulkaisussaan *Mehiläinen* vuonna 1836, mutta Lönnrotin esitys ei ollut yhtenäinen kielioppi vaan joukko erillisiä artikkeleita, jotka eivät kattaneet koko kieliopin alaa.

Vanhimmissa kielioppeissa myös kuvausmalli oli lainattu suoraan latinasta. Niiden mukaan suomen kielessä oli kuusi sijamuotoa, joista yksi oli puhut-
lusija eli vokatiivi. Kielioppimallia oli 1700-luvulta alkaen muokattu suomen kielen rakennetta paremmin vastaavaksi, mutta vielä 1800-luvun alkupuolella oli epäselvää, millaisia kategorioita suomen kielessä olisi tarpeen erottaa. Häm-
minkiä aiheutti myös kielen variaatio. Murteiden välillä oli suuria eroja, ja tämä konkreettistui kielioppeissa vaihtoehtoisina muotoina. Koko Suomen kattavaan yleispuhekieleen ei voitu turvautua, sillä sellaista ei vielä ollut olemassa.

1800-luvun alun kielioppeissa oli myös paljon sellaista, mitä ei ollut todellisessa kansankielessä missään päin Suomea. Ruotsin ajan kirjakieli oli ollut käännöskieltä, jossa oli vierasperäisiä rakenteita, esimerkiksi monipersonainen passiivi ja siihen liittyvä ablatiiviagentti. Kun 1800-luvun alkupuolella virisi pyrkimys lähentää kirjakieltä kansankieleen ja puhdistaa pois vierasperäiset ainekset, jouduttiin käymään monia kiistoja siitä, mikä murre olisi paras ottaa uudistetun kirjakielen pohjaksi, millaisen mallin mukaan kirjakieli olisi kuvattava, mitä muotoja ja kategorioita suomen kielioppiin kuului, millaisia nimi-

tyksiä niistä pitäisi käyttää ja miten kieliopista saataisiin niin johdonmukainen ja selkeä, että sen avulla esimerkiksi ruotsinkielisen olisi mahdollista opiskella suomea. Nämä taistelut¹ olivat kiihkeimmillään juuri niinä aikoina, kun Matthias Alexander Castrén kävi koulua Oulussa ja opiskeli itämaisia ja klassillisia kieliä sekä filosofiaa Helsingin yliopistossa.

Castrénin aloittaessa yliopisto-opinnot ei suomea voinut opiskella varsinaisena oppiaineena, mutta tarjolla oli oululaissyntyisen suomen kielen lehtorin Carl Niclas Keckmanin antamaa opetusta, jonka aiheet vaihtelivat tekstien selittämisestä kansanrunouteen. Suomen kielioppia Keckman luennoi Reinhold von Beckerin vuonna 1824 valmistuneen ruotsinkielisen kieliopin pohjalta. Opetuksen tueksi hän suunnitteli uudenlaista lukemistotyyppistä oppikirjaa, joka noudatti englantilaisen James Hamiltonin kehittämää menetelmää. Sen mukaan opiskelua ei aloitettu kieliopin säännöistä, vaan lukemalla tekstiä, jonka alle oli kirjoitettu sanatarkka käänös. Lukemisto ei kuitenkaan koskaan valmistunut. (Pääkkönen 1994, 105.)

Keckman oli viranhakua varten laatinut tutkimuksen suomen murteiden refleksiivi- ja passiivitaivutuksesta (Keckman 1829) ja voittanut kilpahakijansa Gabriel Reinin, jonka ansiot olivat historian alalta. Kielitieteellisten harrastusten ansiosta hänen antamansa opetus oli tieteellisempää kuin tehtävä olisi edellyttänyt. Lukuvuonna 1833–1834 hän luennoi suomen ja sen sukukielten vertailevaa kielioppia. Sukukielistä esillä olivat viro, saame ja unkari. Viron lähteinä hän käytti A. Hupelin kielioppia ja J. H. Rosenplänterin aikakauskirjaa *Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache*. Saamen lähteinä olivat Henrik Gananderin *Grammatica Lapponica* sekä Ev. Lindahlin ja Joh. Öhrlingin sanakirja. Unkarista Keckman oli saanut käsiinsä J. Farkes von Farkesfalvan saksankielisen kieliopin sekä A. Horváthin tuoreen saksankielisen oppikirjan. (Anttila 1928, 281.) Lisäksi hän oli itse kääntänyt H. G. Porthanin vatjalaisia käsittelevän kirjoituksen (Pääkkönen 1994, 80).

Keckman oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustajajäseniä ja sen ensimmäinen esimies, mutta siirtyi pian sihteeriksi, kun alun perin sihteeriksi valittu Elias Lönnrot muutti Kajaaniin ja lähti runonkeruumatkoilleen. Keckman oli jo Turun Akatemiassa työskennellessään toimittanut painoon Zachris Topelius vanhemman kokoamia kansanrunoja, ja nyt hän toimi Lönnrotin oikeana kätenä, kun keruusaalista ja hieman myöhemmin Kalevalaa muokattiin painokuntoon. Tämä näkyi myös Keckmanin antamassa yliopisto-opetuksessa. Syksyllä 1833 hän aloitti luennot kansanrunouden kielestä käyttäen tekstiaineistona Lönnrotin Kantele-julkaisuja. Runojen sanasto tuotti suuria vaikeuksia sekä opettajalle että oppilaille, joten Keckman sai alituisen kysellä selityksiä Lönnrotilta. (Pääkkönen 1994, 83–86.)

Castrén on ilmeisesti ainakin jossain määrin seurannut Keckmanin opetusta, koska hän matkamuistelmissaan kertoo pyrkineensä jo opiskeluaikanaan

1. Julius Krohn (1897, 192 alk.) on antanut aikakaudelle 1809–1844 nimityksen *murteitten taistelun aika*.

hankkimaan kaiken mahdollisen tiedon suomesta ja sen sukukielistä (M. A. Castrén 1870, 3; Joki 1963, 289). Castrénin dosentinväitöskirjassa on viittaus Keckmanilta suullisesti saatuun tietoon (M. A. Castrén 1839, 8 alav. 11).

Suomalaisuusharrastukset olivat 1830-luvun Helsingissä osa akateemista arkipäivää. Koska mahdollisuuksia poliittiseen aktiivisuuteen ei juuri ollut, vaihtoehdoksi jäi yleiseurooppalainen kulttuurinationalismi, jonka juuret juontuivat saksalaisesta valistusfilosofiasta ja herderiläisestä kulttuuripluralismista (näistä tarkemmin esim. Nisbet 2006). Piirit olivat pienet, ja huolimatta syrjäänvetäytyvästä luonteestaan Castrén pääsi niihin helposti mukaan. Castrénin samoin kuin hänen opiskelutoverinsa Zachris Topelius nuoremman vuokraisäntä oli juhlistu isänmaallinen runoilija J. L. Runeberg, joka oli kulttuuri- ja kansallisuusharrastuksistaan tunnetun Lauantaiseuran kantavia voimia. Myös Castrén hyväksyttiin seuran jäseneksi. (Havu 1945, 29, 95–96.)

Castrén kuului Pohjalaiseen osakuntaan, jonka kuraattorina toimi J. V. Snellman ja jossa suomen kielen asiaan kiinnitettiin aivan erityistä huomiota. Joukko osakunnan jäseniä, Snellman ja Castrén mukaan lukien, sitoutui vuonna 1834 savokarjalaisten mallia noudatellen suorittamaan suomen kielen tutkinnon ennen lähtöään yliopistosta (Havu 1945, 105). Kalevalan syntyprosessia seurattiin ja juhlistiin Pohjalaisessa osakunnassa innokkaasti heti tuoreeltaan (Waris 1939, 116–117).

Vaikka Castrén ei siis voinut opiskella suomea ja sen sukukieliä varsinaisena yliopistollisena oppiaineena, opinnot ja toiminta akateemisissa piireissä tarjosivat monenlaisia virikkeitä suomea ja sen sukukieliä koskevalle tutkimukselle. Innostavia esikuvia löytyi myös kansainvälisestä historiallis-vertailevasta tutkimuksesta. Erityisen merkittävä herätteiden antaja oli tanskalainen Rasmus Rask, joka oli kiinnostunut Pohjois-Euroopan kielistä, suomensukuiset kielet mukaan lukien. Vuonna 1818 Rask matkusti Suomen kautta Pietariin, opiskeli suomea Turun Akatemiassa Gustaf Renvallin avustuksella ja innosti samalla suomalaisia tutkimaan oman kielensä ja kansansa historiaa. Tähän tarvittavaa aineistoa oli lähdeittävä kokoamaan sukukielistä, ja ensimmäinen suomalainen lähtijä oli iittiläinen suutarinpoika Anders Johan Sjögren, jota Rask ratkaisevalla tavalla avusti järjestämällä taloudellista tukea Pietarin tiedeakatemiasta. Myöhemmin Sjögrenistä itsestään tuli akateemikko ja merkittävä tiedemaailman vaikuttaja.²

Kansallismielinen keruuharrastus oli kohdistunut kansanrunouteen jo 1700-luvun lopulla. Kansainvälisenä kulttuurivaikuttajana tunnettu J. G. Herder oli korostanut sitä, että kansan ominaislaatu heijastui sen runoudessa ja että myös kansankulttuuri oli kulttuuria. Tällaiset ajatukset saavuttivat vastakaikua Suomessa, jossa suomenkielisellä kansalla ei muuta kulttuuria ollutkaan. (Herderin vaikutuksesta esim. Karkama 2006, erit. 360.)

2. Fennougristiikan yleistä tutkimushistoriaa koskevat tiedot perustuvat Mikko Korhosen (1986) monografiaan, mikäli muuta lähdettä ei ole mainittu. Castrénin tiivis elämäkerta on Salminen 2002.

Runonkeruu jatkui monien oppineiden mieluisana harrastuksena 1800-luvun alussa. Useita runovihkoja julkaissut Zachris Topelius vanhempi kiinnitti huomionsa siihen, että parhaat runoniekat näyttivät olevan vialaisia laukukukauppiaita. Näin Vienan Karjalaa alettiin pitää kalevalaisen runouden kultamaana, jonne kerääjien aivan erityisesti kannatti pyrkiä. (Esim. Laaksonen 2008, 272.)

Tutkimusmatkailun mallia näytti myös Carl Axel Gottlund, joka Turun Akatemian jälkeen oli jatkanut opintojaan Uppsalassa. Hän löysi Ritvalan helkavirret ja Vermlannin metsäsuomalaiset. Gottlund selosti värikkäästi matkojaan matkapäiväkirjoissa, kirjeissä ja sanomalehtiartikkeleissa ja julkaisi Otava-nimistä lukemistoa, jossa monenlaisen aineksen joukossa oli myös suomenkielisiä tieteellisiä artikkeleita. Murteiden taisteluun hän otti kantaa käyttämällä omissa kirjoituksissaan eräänlaista savon murretta ja julistamalla, että jokainen sai kirjoittaa niin kuin itse halusi.

Vuonna 1835, jolloin 21-vuotiaan Castrénin opinnot olivat jo loppusuoralla, suomalaiskansallinen runonkeruuharrastus huipentui Kalevalan ilmestymiseen. Elias Lönnrot julkaisi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tuella ensimmäisen osan vanhan kansanrunouden aineksista koostamastaan runoepoksesta, ja Kalevalan loppuosa ilmestyi seuraavana vuonna eli samana, jolloin Castrén valmistui maisteriksi ja alkoi toden teolla rakentaa omaa tiedemiesuraansa.

Kalevala herätti huomiota ja innostusta etenkin suomenmielissä yliopistopiireissä, koska se saatettiin tulkita uudenlaiseksi ja vakuuttavaksi todisteeksi Suomen kansan henkisistä kyvyistä ja siihen asti arvottomana ja raakana pidetyn suomen kielen kehitysmahdollisuuksista. Lisäksi se noteerattiin myös ulkomailla, koska kansanperinne ja eepokset olivat muutenkin näihin aikoihin tiedepiiriin kiinnostuksen kohteina. (Esim. Apo 2008, 360–363.)

Tätä taustaa vasten ei ole yllättävää, että Castrén oli jo opiskeluaikanaan harkinnut omistautumista suomen ja sen sukukansojen kielen, mytologian, kulttuurin ja historian tutkimukselle. Päätöksen teko ei kuitenkaan ollut helppoa, sillä alalla ei juuri ollut tarjolla työ- ja toimeentulomahdollisuuksia. Castrén opiskeli kirjallisuuden avulla saamea ja viroa, mutta oivalsi pian, että aineistoa olisi ehdottomasti pitänyt kerätä lisää kentältä (M. A. Castrén 1870, 3). Vähävaraisena hän ei kuitenkaan pystynyt toteuttamaan suunnitelmaansa. Hänen oli jo opiskeluaikanaan ansaittava itse jokapäiväinen elantonsa, ja se kävi parhaiten opettajana ja yksityistunteja antamalla. Sama tilanne jatkui maisteriksi valmistumisen jälkeen. Aivan sattumalta hänelle kuitenkin tarjoutui vuonna 1838 tilaisuus lähteä tuttavansa ja osakuntatoverinsa Carl Robert Ehrströmin matkakumppaniksi Lappiin, ja tätä kautta hän sai ensimmäisen elävän kosketuksensa saamen kieleen.

Lapista palatessaan Castrén kuuli Pietarin tiedeakatemian suunnittelevan tutkimusmatkaa Siperiaan ja etsivän retkikuntaan sopivaa kielentutkijaa. Hän otti kirjeitse yhteyttä Sjögreniin ja ilmoittautui halukkaaksi lähtijäksi. Kun tämä hanke näytti lykkääntyvän hamaan tulevaisuuteen, hän anoi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralta matka-avustusta voidakseen tarkemmin tutustua aitoon

runonlauluperinteeseen ja saadakseen lisävalaistusta runojen mytologiseen taustaan. Matka oli tarpeen myös siksi, että hän pystyisi kääntämään Kalevalan ruotsiksi. Suomeahan ei sivistyspiireissä osattu, ja vaikka Kalevalaa ihailtiin ja ihmeteltiin, sitä ei pystytty lukemaan alkukielellä. Se avautui vain suorasanaisten summaarioiden ja muilla kielillä kirjoitettujen referaattien välityksellä.

Matka Vienan runomaille onnistui hyvin. Kesällä 1839 Castrén tapasi sekä Arhippa Perttusen että Vaassila Kieleväisen, ja runonlaulajien esitykset tekivät häneen suuren vaikutuksen. Vaassila oli loitsujen mestari, ja Castrénia kiinnosti hänessä erityisesti tietäjän rooli. Arhipan runoissa taas tuli esiin pakanuuden ja kristinuskon pitkälinen kamppailu, joka Kalevalasta oli tietoisesti karsittu pois. (Timonen 2008, erit. 10–11 ja 18–19.) Matkan jälkeen hän sai soveltaa havaintojaan myös käytäntöön: Savokarjalaisen Osakunnan vuosijuhlassa 1840 hän sai yhdessä Elias Lönnrotin kanssa laulaa kansanrunoja hartaasti kuuntelevalle juhlayleisölle, joka esityksen päätteeksi hurraata huutaen nosti laulajat ylös ilmaan (Havu 1945, 132).

Castrén osallistui aktiivisesti Kalevalaa koskevaan keskusteluun ja kiistelyyn. Jo Turun Akatemian loppuajoina olivat Reinhold von Becker ja Elias Lönnrot pohdiskelleet muinaisrunojen luonnetta: olivatko ne jumalaistaruja vai pohjaltaan historiallisia? Molemmilla suunnilla oli kannatusta myös Kalevalan ilmestymisen jälkeen, ja näissä kiistoissa Castrén kallistui pitkälti mytologian kannalle, vaikka näkikin runoissa myös selviä historiallisia aineksia. (Siikala 2008, 319.) Toinen keskeinen kiistakysymys oli se, oliko Kalevala aitoa kansanrunoutta vai Lönnrotin luomus. Castrén oli sitä mieltä, että Lönnrotilla oli vain kokoajan rooli, mutta itse runot olivat aitoja. (Laaksonen 2008, 284.)

Castrénin ruotsinnos valmistui vuonna 1841, ja sitä pidettiin erinomaisena. Johdannossaan Castrén esitti runojen epäloogista järjestystä koskevaa kritiikkiä, mutta tähdensi toisaalta sitä, että runoissa ei ollut yhtään ainoata Lönnrotin sepittämää säettä, vaan kaikki oli peräisin kansan suusta. Näin kategorisen väitteen on myöhempi tutkimus osoittanut paikkansa pitämättömäksi (Apo 2008, erit. 376). Ansioistaan huolimatta ruotsinnos menetti suuren osan käytännöllisestä merkityksestään, kun Kalevalasta ilmestyi vuonna 1849 uusi, olennaisesti laajempi ja monilta osin muokattu versio, jollaisena eepos on sittemmin tullut yleisesti tunnetuksi.

Lehtori Keckman oli kuollut vuonna 1838, ja hänen virkansa oli erinäisten lyhytaikaisten sijaisuuksien jälkeen tullut haettavaksi. Castrén halusi hakea virkaa, mutta kun hän juuri silloin oli tutkimusmatkalla, hän jätti hakupaperien toimittamisen tuttavapiiriinsä kuuluneen Lauantaiseuran jäsenen L. I. Ahlstubben tehtäväksi. Tämä kuitenkin hoiti velvollisuutensa niin huolimattomasti, että Castrénin paperit myöhästivät, ja suomen kielen lehtorin virka meni sen ainoalle hakijalle Carl Axel Gottlundille. (Havu 1945, 262.)

Castrén oli kuitenkin saanut käsiinsä uutta ja innostavaa tutkimuskirjallisuutta. Rasmus Raskin, Franz Boppin ja Jakob Grimmin tarjoamien esikuvien mukaan hän ryhtyi laatimaan vertailevaa tutkimusta suomen, viron ja saamen

dekliinaation yhteisistä piirteistä. *De affinitate declinationum in lingua Fennica, Esthonica et Lapponica* (1839) sisälsi kolme osaa. Ensin Castrén pohti lähdekirjallisuuden valossa, kuinka monta dekliinaatiota kielissä olisi erotettava. Sitten seurasi esitys taivutuksessa ilmenevistä äännevaihteluista, ja tässä yhteydessä tuli väistämättä esiin myös tiettyjen konsonanttien ”heikkennys” eli astevaihtelu, jonka Castrén havaitsi kaikissa kielissä olevan yhteydessä konsonanttia seuraavan tavun avonaisuuteen tai umpinaisuuteen. Kolmannessa osassa Castrén kävi läpi kunkin kielen dekliinaatioon sisältyvät taivutuskategoriat ja niiden päätteet. Tutkittavat kielet olivat osittain samat kuin Keckmanin luennoilla, mutta sekä suuri osa aineistosta että historiallis-vertaileva metodi olivat uutta. Suurta hyötyä oli esimerkiksi Raskin laatimasta saamen kieliopista. Lisäksi Castrén esitti vertailukohtia myös turkin kielestä ja piti mahdollisena kielisukulaisuutta.

Tutkimusansioidensa perusteella Castrén nimitettiin vuonna 1840 suomen ja muinaisten pohjoisten kansanheimojen kielten dosentiksi Helsingin yliopistoon. Hän aloitti dosentinluentojen pitämisen keväällä 1841, jolloin luentojen aiheena oli hänen oman ruotsinnostyönsä kautta perusteellisesti tutuksi tullut Kalevala.

Kun suomen ja sen sukukielten alaan kuuluvia tutkimuksia alkoi vähitellen valmistua yhä enemmän, heräsi halu ja tarve perustaa niitä varten oma julkaisufoorumi. Kun mikään instituutio ei tarttunut asiaan, perustivat muutama yksityiset henkilöt vuonna 1841 ruotsinkielisen julkaisusarjan, jolle annettiin nimeksi *Suomi, tidskrift i fosterländska ämnen*. Perustajiin kuuluivat sekä Lönnrot että Castrén. Heti ensimmäisen niteen toiseen vihkoon Castrén kirjoitti artikkelin *lappi*-sanan alkuperästä ja tutkimuksen suomen äännerakenteesta. Viimeksi mainitussa hän todisteli suomen arkaistista luonnetta ja tarkasteli astevaihtelun kehityksessä välivaiheina olleiden spiranttien esiintymistä suomessa murre-esimerkkien avulla.

Muutaman vuoden kuluttua *Suomi*-sarja joutui taloudellisiin vaikeuksiin, ja sitä uhkasi lakkauttaminen. Pelastajaksi tuli Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, joka on julkaissut *Suomi*-sarjaa vuodesta 1845 alkaen nykypäiviin asti. Jo vuoden 1844 niteessä julkaistiin Elias Lönnrotin ja Wolmari Kilpisen suomenkieliset artikkelit, ja kun sarja siirtyi pysyvästi seuran hoiviin, siihen päätettiin ottaa mahdollisuuksien mukaan yhä enemmän suomenkielisiä kirjoituksia. Myöhemmin sarja muuttui kokonaan suomenkieliseksi.

Jatkoa tutkimusmatkoille seurasi vuonna 1841, kun Castrén pääsi suuresti ihailemansa Elias Lönnrotin kanssa ensimmäiselle varsinaiselle tutkimusmatkalle Vienan Karjalaan ja sieltä edelleen pohjoiseen. Siellä Castrén erosi Lönnrotista ja lähti itään. Suomi ja suomen kieli saivat vuosiksi siirtyä sivuosaan tutkimusmatkailijan työohjelmassa. Tavallaan suomi kuitenkin pysyi mukana, sillä se oli koko ajan se vertailukohde, johon sukukielten sanoja ja kieliopillisia elementtejä rinnastettiin.

Kun Castrén palasi Suomeen, hän jatkoi opetusta yliopistossa. Aivan erityistä huomiota ja innostusta opiskelijapiireissä herättivät Castrénin vuonna

1844 pitämät luennot, jotka käsittelivät suomen kielioppia. Näitä luentoja ja niiden tekemää vaikutusta ovat monet Castrénin oppilaat käsitelleet muistelmis-
saan. August Schauman kuvasi luentoja seuraavaan tapaan:

Syksyllä samana vuonna 1844 luennoi M. A. Castrén suomen kielioppia. Enemmän kuin mikään muu vaikuttivat minuun ja moneen muuhun ne mahtavat, selvät ja rauhalliset sanat, joilla tuo verraton mies esitti, mitä suomen kieli meille kansakuntana merkitsi. En enää epäillyt, mitä minun pitäisi tehdä. Kävin heti kirjoihin käsiksi ja tutkin innokkaasti Renvallin kielioppia, Lönnotin ”Suomi”-lehdessä julkaisemia lisää suomen kielioppiin, edelleen Stenbäckin v. Beckerin mukaan laatimaa lauseoppia ja sitten kaikkea, mitä vain suomen kielioppia koskevaa kirjoitettiin. (Schauman [1892] 1967, 230.)

Kaikissa yksityiskohdissa oppilaat eivät välttämättä olleet opettajansa kanssa samaa mieltä, ja Castrénin epäiltiin jopa hieman vieraantuneen suomen kielestä tutkimusmatkojensa aikana (Kellgren 1845), mutta silti luennot herättivät yleisen innostuksen ja halun opiskella suomea myös käytännössä. Nyt oli muodikasta lähteä kesäksi maaseudulle oppimaan oikeaa talonpoikien suomea! Kaikki opintomatkat eivät olleet menestystarinoita. Esimerkiksi Castrénin innokkaimpiin oppilaisiin kuulunut A. W. Ingman joutui pilan ja ihmettelyn kohteeksi, kun hän Savossa yritti puhua ”loperoida” mitenkuten opettelemaansa kirjakieltä, joka oli paikallisille asukkaille aivan käsittämätöntä. (Waris 1939, 150.)

Suomen kielen kielioppeille oli näihin aikoihin kysyntää, sillä koulujärjestelmää uudistettiin ja suomen kieli hyväksyttiin lopultakin koulujen oppiaineeksi. Niinpä 1840-luvusta tuli todellinen kielioppien vuosikymmen. Ensimmäisenä ilmestyi vuonna 1840 Gustaf Renvallin perinpohjainen ja selkeä kielioppi, joka perustui länsimurteisiin. Se ei kuitenkaan perusasetelmaltaan ollut ajan kalevalaisen hengen mukainen. Renvall oli aloittanut kielioppityönsä jo runsaat parikymmentä vuotta sitten, eikä hän ollut innostunut uudistamaan työtään itämurteiden suuntaan. Sitä paitsi hänen kielioppiaan pidettiin aivan liian laajana ja tieteellisenä kouluopetuksen tarpeisiin.

Myös Castrén alkoi kirjoittaa suomen kielioppia, mutta työ jäi keskeneräiseksi käsikirjoitukseksi. Eemil Nestor Setälä on selostanut hanketta alkajaispuheessaan, jonka hän piti Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikokouksessa 2. joulukuuta 1913, siis Castrénin syntymän satavuotispäivänä. Valmista käsikirjoitusta oli vain pronominiinien muoto-opin loppuun asti. Vaikka teos mitä ilmeisimmin oli tarkoitettu apuvälineeksi suomen kielen opetuksen tarpeisiin, siihen sisältyi myös vertailuja ja viittauksia sukukieliin. Kielioppia oli Castrénilta erityisesti pyytänyt Kuopion lukion historian lehtori Fabian Collan, joka valit-
teli koulujen olevan suuressa hädässä oppimateriaalin kehnoon takia. (Setälä 1913, 14–15.) Lopulta Collan ryhtyi itse työhön, ja vuonna 1847 ilmestyikin hänen ruotsinkielinen suomen kielioppinsa, jota laatiessaan hän oli monien muiden lähteiden lisäksi käyttänyt Castrénin kielioppiaineistoa (Collan 1847, erit. V–VII; G. Castrén 1945, 75–76).

Castrén palasi lopullisesti Suomeen helmikuussa vuonna 1849. Hän oli jatkuvasti pitänyt suomalaisia kollegoitaan, ystäviään ja ihailijoitaan ajan tasalla kirjoittamalla kirjeitä ja selostuksia matkojensa vaiheista, ja nyt häneltä haluttiin kuulla myös suullisesti matkojen tuloksista. Syksyllä 1849 hän luennoi yliopiston kirjallisessa illanvietossa suomensukuisten kansojen alkukodista, jonka hän kieli- ja perinneaineiston vertailevan tutkimuksen perusteella sijoitti Altain vuoriston vaiheille. Todisteina oli muun muassa vesistönnimiä, esimerkiksi Jenisei-joen paikallinen nimitys *Kem*, joka Castrénin mukaan rinnastui *Kemita* tai *Kymi*-nimiin. Suomalaisia vastineita löytyi myös Jenisein sivujoille *Sim*, *Ija* ja *Oja*. (M. A. Castrén 1849, 140.)

Castrén puolusti suomen kielen asemaa Suomen Tiedeseurassa, jossa vuonna 1849 käytiin tiukka kiista julkaisukielestä. Maisteri J. H. Eklöf oli tarjonnut seuran Acta-sarjaan suomenkielistä artikkelia, joka käsitteli Kokemäenjoen jäänlähtöaikoja tilastoaineiston valossa. Ainoastaan Castrén ja hänen ystävänsä kemian professori A. E. Arppe kannattivat artikkelin hyväksymistä, kaikkien muiden mielestä ajatus oli täysin mahdoton. Tiedeseura kieltäytyi julkaisemasta Eklöfin tutkimusta, joka hieman myöhemmin ilmestyi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustantamana. (Huumo 2005, 128–129, 147.) Samoihin aikoihin Suomen lääkäriseura hyväksyi julkaistavaksi Castrénin ystävä ja opiskelutoverin E. A. Ingmanin tutkimuksen *Ovatko taudit itsenäisiä, eläväisiä olentoja*, joka oli kautta aikojen ensimmäinen lääketieteellinen tutkimus suomen kielellä.

Castrén otti kantaa Kalevalan uuteen versioon, joka ilmestyi vuonna 1849. Hän myönsi juonessa olevan selviä parannuksia entiseen verrattuna. Tapahtumia oli saatettu loogisempaan järjestykseen, ja esimerkiksi Väinämöisen ja Joukahaisen kilpalaulanta oli siirretty teoksen alkupuolelle. Silti hän toivoi, että aineistoa olisi vielä kerran järjestetty uudestaan. Tässä työssä tärkeänä välineenä olisivat runotoisinnot, jotka nekin piti julkaista tarkemman analyysin tarpeisiin. (M. A. Castrén 1850; Apo 2008, 369–370.)

Helsingin yliopistoon oli jo useaan otteeseen yritetty perustaa suomen kielen professuuria, mutta myönteisistä periaatepäätöksistä huolimatta hankkeet olivat toistaiseksi kaatuneet tuloksettomina (Korhonen 1986, 61–63). Myös viran täytöstä oli keskusteltu aktiivisesti jo ennen sen perustamista (Setälä 1913, 9–13). Vuonna 1850 tavoite lopulta saavutettiin ja virka perustettiin, tosin ei asemaltaan yhtä arvokkaana kuin yliopiston muut professuurit. Perustamispäätös ei muutenkaan ollut merkki suomen kielen yhteiskunnallisen aseman parantumisesta. Samana vuonna astui voimaan ankara sensuuriasetus, joka kielsi painattamasta suomeksi mitään muuta kuin uskonnollista tai taloudellisesti hyödyllistä kirjallisuutta. Ei ole ihme, että myös Castrénin usko suomen kielen tulevaisuuteen horjui (Havu 1945, 277).

Kun professuuri oli perustettu, sille oli saatava arvoisensa haltija. Monien mielestä, Castrén mukaan lukien, Elias Lönnrot olisi ollut ensisijainen kandidaatti, mutta Lönnrot itse ei ollut halukas tehtävään. Professuuriin liittyi hyvien

puolien lisäksi paljon byrokratiaa ja velvollisuuksia, jotka eivät houkutelleet vapaampaan elämään tottunutta senioritutkijaa. Lönnrot arveli myös vieraiden kielten käytännöllistä taitoaan liian puutteelliseksi ja kieltäytyi hakemasta virkaa katsoen sen kuuluvan paremminkin Castrénille. Kun Castrén puolestaan piti omaa suomen kielen taitoaan riittämättömänä, Lönnrot totesi, että asia korjautuisi parin kesän maaseutuvaelluksilla. (Lönnrot 1850.) Lehtori Gottlund olisi ryhtynyt professoriksi hyvinkin mielellään, mutta hän pelasi itsensä ulos laatimalla virkaväitöskirjansa suomen kielellä. Sen sijaan Castrén kirjoitti latinankielisen tutkimuksen altailaisten kielten persoonasuffikseista ja sai viran. Maaliskuun 14. päivänä 1851 hän sai nimityskirjansa henkilökohtaisesti yliopiston kanslerin, perintöruhtinas Aleksanterin kädestä.

Keväällä 1851 Castrén aloitti opetuksensa Altain kansojen etnologiasta, mutta syksyn 1851 luennoissaan hän palasi vielä kerran Kalevalan ja suomalaisen mytologian pariin. Kilpaa viikatemiehen kanssa hän muiden töidensä ohessa muokkasi luentojaan julkaisuksi, joka ilmestyi pian hänen kuolemansa jälkeen. Monet muut hankkeet hän joutui luovuttamaan jälkeen tuleville keskeneräisinä.

Nykyinäkökulmasta saattaa tuntua oudolta, että suomen kielen ja kirjallisuuden ensimmäinen professori Matthias Alexander Castrén ei koko uransa aikana kirjoittanut yhtään tieteellistä julkaisua suomeksi eikä pitänyt yhtäkään esitelmää tai luentoja suomen kielellä. Oman aikansa kontekstissa tämä oli kuitenkin täysin normaalia. Hänen seuraajansa Elias Lönnrot huomasi kuitenkin, että suomeksi luennointia ei varsinaisesti ollut missään kielletty, vaikka se ei ollutkaan tapana. Suomen kieli pääsi akateemisen opetuksen, tohtorinväitöskirjojen ja väitöstilaisuuksien kieleksi Lönnrotin professorikaudella. Joka tapauksessa Matthias Alexander Castrénin elämäntyö oli vakuuttava osoitus siitä, että suomen kielen asiaa voi ansiokkaasti edistää muillakin kielillä kuin suomeksi.

Lähteet

- Anttila, Aarne 1928: Yliopiston ensimmäinen suomen kielen lehtori K. N. Keckman. – *Helsingin yliopiston alkuajoilta*. Julkaissut Helsingin yliopisto Helsinkiin siirtymisen satavuotismuistoksi. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö. 276–289.
- Apo, Satu 2008: Kansanrunouden tutkijat Kalevalan kriitikoina. – *Kalevalan kulttuurihistoria*. Toimittaneet Ulla Piela, Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 360–379.
- Asunmaa, Martti – Vilpa, Erkki 2009: *Oulun pedagogio ja Oulun triviaalikoulu. Oulun skoulua vuodesta 1609*. Oulu: Oulun yliopisto, Kasvatustieteiden tiedekunta.
- Blomstedt, Kaarlo 1931: Historia, muinaistutkimus, maantiede. – *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1931*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Castrén, Gunnar 1945: *Herman Kellgren. Ett bidrag till 1840- och 1850-talens kulturhistoria*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Castrén, M. A. 1849: Hvar låg det Finska folkets vagger? – *Nordiska Resor och Forskningar* V. Finska Litteratur-Sällskapet, Helsingfors 1858. 126–142.
- 1850: Kalevala, toinen painos. – *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 2/1850, 33–38.
- 1870: M. A. Castréns reseminnen från åren 1838—1844. – *Nordiska Resor och Forskningar* I. Andra, öfversedda upplagan. Helsingfors: G. W. Edlund.
- Collan, Fab. 1847: *Finsk språklära*. Helsingfors: Frenckell & Son.
- Estlander, B. 1928; *Mathias Alexander Castrén. Hans resor och forskningar*. Helsingfors: Söderström & C:o.
- Havu, I. 1945: *Lauantaiseura ja sen miehet*. Otava, Helsinki.
- Huomo, Katja 2005: ”Perkeleen kieli” – suomen kieli ja poliittisesti korrekti tiede 1800-luvulla. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 166. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki.
- Joki, Aulis J. 1963: M. A. Castrénin elämäntyö. – *Virittäjä* 60, 289–302.
- Karkama, Pertti 2006: Herderin kieliteoria ja sen jälkiä Suomessa – Porthanin ajasta 1840-luvulle. – *Herder, Suomi, Eurooppa*. Toimittaneet Sakari Ollitervo ja Kari Immonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 356–393.
- Keckman, Carolus Nicolaus 1829: *De formis conjugationum in lingua Fennica meditationes*. Helsingforsiae.
- Kellgren, Herman 1845: *Kaksi kirjettä Fabian Collanille*. Julkaissut osittain G. Castrén (1945, 75).
- Korhonen, Mikko 1986: *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918*. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918. Vol. 11. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Krohn, Julius 1897: *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laaksonen, Pekka 2008: Elias Lönnrot runojen jäljillä. – *Kalevalan kulttuurihistoria*. Toimittaneet Ulla Piela, Seppo Knuutila, Pekka Laaksonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 272–295.
- Lönnrot, Elias 1850: Kirje Mathias Alexander Castrénille 14.4.1850. – *Elias Lönnrotin valitut teokset I. Kirjeet*. Toimittanut Raija Majamaa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 320–321.
- 1862: Professor Elias Lönnrotin vastaus. [Puhe erojaisjuhlassa Kaivohuoneella 15.5.1862.] – *Suomen Julkisia Sanomia* 40, 4. Saatavissa: <http://digi.lib.helsinki.fi/sanomalehti/secure/showPage.html?action=page&type=lq&conversationId=5&id=457105&pageFrame_currPage=3>. [Viittauspäivä 3.6.2011.]
- Nisbet, H. B. 2006: Herder: kansakunta historiassa. – *Herder, Suomi, Eurooppa*. Toimittaneet Sakari Ollitervo ja Kari Immonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 90–113.

- Salminen, Tapani 2002: Castrén, Matthias Alexander (1813–1852), suomen kielen ja kirjallisuuden professori. Kansallisbiografia. Biografiakeskus. Saatavissa: <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3164/>>.
- Setälä, Eemil Nestor 1913: Mathias Alexander Castrénin satavuotispäivänä. Alkajaispuhe Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikokouksessa 2. p. joulukuuta 1913. – *SUSA XXX*, 3–39. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1915.
- Siikala, Anna-Leena 2008: Kalevala myyttisenä historiana. – *Kalevalan kulttuurihistoria*. Toimittaneet Ulla Piela, Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 296–329.
- Timonen, Senni 2008: Elias Lönnrot ja runonlaulaja. – *Kalevalan kulttuurihistoria*. Toimittaneet Ulla Piela, Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 2–27.
- Waris, Heikki 1939: *Savo-karjalaisen Osakunnan historia I*. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Vihonen, Sakari 1978: *Suomen kielen oppikirja 1600-luvulla*. *Studia philologica Jyväskyläläensia* 11. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.